

Dalibor Prančević

Odsjek za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

Slavoluci i(li) spomenici. Načini obilježavanja prisutnosti cara i kralja Franje Josipa I. u javnom prostoru Dalmacije i Kvarnera u drugoj polovini 19. stoljeća

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Primljen – *Received* 30. 9. 2020.

UDK 725.94Franz Joseph I (497.58+497.572)“185/189“

DOI doi.org/10.31664/ripu.2020.44/1.09

Sažetak

Osobit fokus teksta reprezentativni su slavoluci podizani kao sastavni dijelovi urbane scenografije posjeta cara Franje Josipa I. Dalmaciji i Kvarneru 1875. godine, a koji se sagledavaju kao efemerni oblici graditeljske i arhitektonske prakse Europe u 19. stoljeću. Tema se dosad u povijesti umjetnosti nije obrađivala, pa se većina materijala donosi i interpretira prvi put. Temeljni izvori istraživanju sačuvani su foto-grafski materijali koji zorno dokumentiraju carske slavoluke, dnevnički i putopisni zapisi koji ih spominju i sažeto opisuju, odnosno arhivski

materijali koji pojašnjavaju njihovu strukturu i materijale od kojih su sazdani. Nadalje, tekst razmatra i pojavu carevih spomenika, ponajprije njegovih poprsja u javnom prostoru koji su se mogli postaviti kao generički tvornički artikli (tvornica Gilardi–Bettiza u Splitu) ili umjetnička djela renomiranih autora (Ivan Rendić), ali ukazuje i na portretne biste koje se donose kao ilustrativni prilozi putopisnih zapisa. Djela koja se u tekstu promatraju uglavnom pripadaju drugoj polovini 19. stoljeća.

Ključne riječi: *Franjo Josip I., Kraljevina Dalmacija, Rijeka, slavoluk, bista, Andrović i Goldstein, Cesare Garimberti, Ernesto Jory*

Franjo Josip I. u Dalmaciji (1875.) i premise za povijesnoumjetničko istraživanje

Posjet austrijskog cara i hrvatskog kralja Franje Josipa I. Kraljevini Dalmaciji, koji je trajao od 10. travnja do 12. srpnja 1875. godine, najdulji je zabilježen boravak jedne okrunjene austrijske glave u toj pokrajini.¹ Povijesno gledajući, nakon višemjesečnih seansi Bečkoga kongresa zaključenoga 1815. godine i, posljedično, geopolitičkog preustroja granica Europe i područja uprave pojedinih velesila po padu Napoleonove vlasti, Dalmacija se našla pod vlašću Habsburške (poslije Austro-Ugarske) Monarhije sve do njezina sloma 1918. godine ili, preciznije, pod neposrednom upravom Beča i Austrije pripavši tako zapadnom dijelu carstva, tzv. Cislajtaciji. Takva orijentacija doprinijela je i identitetskom približavanju dalmatinskog kraja srednjoeuropskoj kulturnoj klimi, u samom početku vrlo skromno, a potom i u nešto većem obujmu. Također, valja napomenuti kako se Dalmacija

u vrijeme careva posjeta geografski protezala od otoka Raba prema jugu, pa je obuhvaćala i cijelo današnje Crnogorsko primorje preko Boke sve do Bara. Kao što zapisuje austrijski povjesničar Helmut Rumpler, taj se carski posjet do recentnijih vremena i nije toliko naglašavao ili opširnije sagledavao u monografskim radovima posvećenima Franji Josipu I.² Posjet je zamišljen još 1869. godine kao dio careva putovanja na Istok u prigodi otvaranja Sueskog kanala, ali je ostvaren tek 1875. godine.³ Širi kontekst koji ovdje postaje važan jest zaštita istočnih granica carstva, odnosno rješavanje “istočnog pitanja” Cislajtaciji kao i pitanja anektiranja teritorija Bosne i Hercegovine. Dakle, prisutnost cara u Dalmaciji, na samoj istočnoj granici carstva, bilo je izrazito politički motivirano i važno. Nadalje, indikativno je kako posjet zapravo započinje susretom cara Franje Josipa I. s talijanskim kraljem Viktorom Emanuelom II. u Veneciji, što je politički *statement* koji je trebao označiti novi korak u približavanju dviju donedavna zaraćenih strana. Potonja je njegovala velike pretenzije na

dalmatinsku obalu o čemu je između ostaloga posvjedočila i Viška bitka 1866. godine koju je izgubila. Bilo kako bilo, suveren je najprije posjetio Zadar, tada glavni grad pokrajine, da bi svoj boravak završio upravo u Visu. Franjo Josip I. putovao je morskim i kopnenim putem, najviše koristeći carski parobrod *Miramar*, opremljen raskošnim salonima i prostorima za rad, praćen ratnim brodovljem s potrebnim naoružanjem u svrhu što veće sigurnosti cara i njegove pratnje. Car je svjedočio poviješću bogatoj istočnoj pokrajini s velebnim građevinama i monumentima kulture, arheološkim lokalitetima, specifičnom gastronomijom i folklornom baštinom, ali nazočio je i izrazito siromaštvu dalmatinskog zaleđa, nerazvijenoj prometnoj i drugoj infrastrukturi, riječju posvemašnjoj zapuštenosti. Stoga je lako zaključiti da je carski boravak trebao poslužiti i kao prekretnica u pravcu poboljšavanja stanja u izrazito nerazvijenom dijelu carstva, međutim strateški vrlo važnom s obzirom na krajnju isturenost prema istoku. Tu svakako treba spomenuti i složenu lokalnu političku situaciju koju obilježava suparništvo autonomaskih i narodnjačkih stranaka.

U posljednje vrijeme pojavljuju se tekstovi koji iz povijesnoga znanstvenog rakursa promatraju i opisuju fenomen izrazito dugog izbivanja cara iz prijestolnice.⁴ Međutim, u povijesti umjetnosti i iz rakursa tumačenja vizualnih pojavnosti ta tema je u potpunosti zapostavljena. Ako se i pojavljivala, obrađivana je historiografski bez zalaženja u konkretnu problematiku kojom se povijest umjetnosti bavi, a to su u ovom slučaju vizualne transformacije gradova i dalmatinskih manjih mjesta kao rezultata najavljenoga i realiziranoga carskog posjeta.⁵ Moguće je ustvrditi kako su gradovi postali javna pozornica za vladarev posjet uz pomno razrađenu i pripremljenu scenografiju. Naravno, nikako bez simboličkoga temelja i jasnih političkih implikacija.

Kao važan materijal za povijesnoumjetničku studiju pokazao se, ponajprije, *Album svjetlopisni s' opisovanjem putovanja Nj. Vel. Cesara Kralja Frane Josipa I. kroz Dalmaciju godine 1875.* (dalje: *Album svjetlopisni*), objavljen u Zadru 1876. godine.⁶ Autori toga fotografskog albuma su Nikola Andrović i Josip Marko Goldstein. Album se sastoji od 24 velike fotografije s pripadnim opisnim tekstom na hrvatskome, njemačkome i talijanskome jeziku te se u osnovi smatra prvom samostalnom fotoreportažom opsežnijeg tipa. Zahvaljujući upravo tom vrijednom fotografskom gradivu, moguće je promotriti načine na koje je gospodarski, prosvjetno, kulturno i zdravstveno marginalizirana i izrazito nerazvijena Dalmacija dočekala Franju Josipa I. u svojim gradovima te brojnim mjestima priobalja i zaleđa. *Album svjetlopisni* donosi odabir veduta pojedinih gradova na kojima su vidljive privremene scenografske intervencije koje su temeljni predmet interesa ovog teksta. Uz odabrane vedute album donosi i sažetu povijesnu faktografiju i opise, ali i evidentira trajnije promjene u gradskim tkivima koje svjedoče o započetom tijeku modernizacije. Uz protokolarnu prijame u urbanim centrima organizirala su se i slavlja pučke provenijencije mahom izvan povijesnih gradskih središta. U opisima pučkih svečanosti priređivanih tijekom careva boravka razvidan je njihov dinamizam te folklorna pitoresknost i zavodljivost.

Jednako važan izvor za obradu teme je i *Povjestni dnevnik o putovanju Nj. C. i Kr. Ap. Vel. Franja Josipa I. Cara Austrije, Kralja Ugarske itd. itd. po Kraljevini Dalmaciji u mjesecima Travnja i Svibnja 1875.* (dalje: *Povjestni dnevnik*). Dnevnik je objavljen u Zadru 1878. godine na hrvatskom jeziku u nakladi *Izdav. Tisk. Vitaliani i Janković*, bez naznačenog autora. Zapravo riječ je o prijevodu i redigiranoj verziji opsežnijeg izdanja koju je isti izdavač objavio prethodne godine na talijanskom jeziku *Diario storico del viaggio di S. M. I. e R. Ap. Francesco Giuseppe I. Imperatore d'Austria, Re d'Ungheria ecc. ecc. a Trieste, Gorizia, Venezia, in Istria, in Dalmazia ed a Fiume nei mesi di Aprile e Maggio del 1875* (dalje: *Diario storico*).⁷ Prema talijanskoj inačici razvidno je da je autor dnevničkih zapisa Cesare Garimberti i za razliku od hrvatske verzije ova obuhvaća cjeloviti krug careva itinerara, od napuštanja Beča i putovanja preko Trsta, Gorice, Venecije i Istre, boravka u Dalmaciji do povratka u Beč preko Kvarnera i Rijeke. Kako je moguće iščitati iz oba izdanja, kao izvore za pisanje Garimberti je izdašno koristio službene objave o carevu boravku u dnevnom tisku, ali se poslužio i dotad objavljenim monografijama različitih autora kao što su Ivan Danilov, Stijepo Skurla ili Ida von Düringsfeld.⁸

Nadalje, kao izrazito vrijedan i zanimljiv izvor podataka pokazao se i putopis *Viaggio di S. M. I. e R. Ap. Francesco Giuseppe I. ossia dal 1. Aprile al 15 Maggio* što ga je Ernesto Jory objavio u Gorici 1875. godine.⁹ Veći dio opisa careva puta komplementaran je – gotovo istovjetan – s onima što se nalaze u Garimbertijevu dnevniku, no u njemu se mjestimice pronalaze posvema novi podatci.

“Scenografija” carskog posjeta

Za početak, važno je istaknuti kako je u *Povjestnom dnevniku* sadržan podatak da je načine dočeka cara i njegova prijama propisao general topništva Gabrijel barun Rodić, *namjesnik Njegova Carskog i Kraljevskog Apostolskog Veličanstva u Dalmaciji*, i to sljedećim riječima:

»Na granici svakog političkog kotara (a kada Nj. Veličanstvo dolazi po moru, na dotičnom kraju) čekaju Cara kotarski poglavar i načelnik one Općine, u čijem obsegu se nalodi dotični put ili dotično pristanište. Kad bi se Njegovo Veličanstvo udostojilo narediti da mu kočija stane, namjestnik će ih predstaviti a u toj će prigodi kotarski poglavar pitati jedino za Carske zapovjedi, a načelnik u kratko pozdraviti Cara. Oba, pošto ih bude Njegovo Veličanstvo otpustilo, idu u kola i imaju čast da predhodaju Carsku povorku. Pri ovom prvom pozdravu nesmije biti prisutna ikakva druga zvanična osoba. Kada dolazak biva po moru, ulazak u grad, i odnosno do carskog stana, biva pješice; sam občinski načelnik predhoda, dočim se kotarski poglavar pridružuje pratnji. Sve c. k. vlasti i zvaničnici mjestni, zastupstva občinska i trgovačka, sveštenstvo i učiteljsko osoblje na vreme se kupe pred carskim stanom, gdje čekaju došašće Njegova Veličanstva. Malo zatim, Njegovo će se Veličanstvo udostojiti primiti počast rečenih vlasti i sborova redom spodobnim. U onim mjestima na moru gdje Njegovo Veličanstvo ne

prenoćuje ili gdje nije pripravljen posebni stan za primanje, primanje biva na brodu odmah iza Carskog dolazka. Pri toj prigodi zvanične će govore držati one osobe, koje su na to zvate. Iznimka glede poklona, što ga občinsko zastupstvo in corpore a načelnik pred njim ima učiniti u dvorani, može se dopustiti, kad pri ulazku u jedno mjesto naumljen bude svečani doček sa podignućem slavoluka ili drugo šta, u kojem slučaju i poklon se tu čini, kano što se također tu drži zvanični govor. Ali i u takvome slučaju, sam načelnik predhod povorku, neposredno pred Njegovim Veličanstvom, dočim občinski viećnici odzada se pridružuju pratnji. Pri polasku Njegova Veličanstva sledi se isti način postupka.«¹⁰

U navedenom protokolu zasebnu pažnju izaziva spomen slavoluka ili sličnih struktura (svečanih šatora ili paviljona) koje su se podizale na samom ulazu u grad ili mjesto. Prema navodima iz *Povjestnog dnevnika* svečani šatori za protokolarni prijam cara mahom su bili izvedeni od crvenog baršuna s bijelim dodacima od svile, dočim je vrh uglavnom bio u obliku zlatne carske krune, dodatno ukrašene biljem i drugim uresima. Ipak, osobitu pažnju plijene slavoluci jer neposrednije obilježavaju prisutnost Franje Josipa I. u javnom prostoru kojem se nameću svojim imponozantnim pojavama. Također, oni se u povijesti umjetnosti zapravo sagledavaju kao hibridne spomeničke forme na razmeđu arhitekture i monumentalnoga skulpturalnog oblika. Dakle, kao i kod njihovih povijesnih preteča i ovdje je zadržana funkcija simboličkog "okvira" ulaska važne osobe u grad te njene opće prisutnosti. Iako vizualno dojmljivi, ti naizgled izolirani arhitektonski entiteti zapravo su integralni dijelovi scenografije protokolarnog hoda i proširenoga gradskog *dekoruma*, čija narav nije bila trajati vječno. Napose je zanimljiva njihova transformacija u večernjim satima kada se cjelokupna urbana scenografija mijenjala zahvaljujući posebnom režimu rasvjete: vatrometima, bakljama, lampionima te ostalim vanjskim i unutrašnjim rasvjetnim tijelima. Dakako, takve slavoluke i svečane šatore valja promotriti u sklopu diskursa o efemernim građevinskim strukturama, odnosno efemernoj arhitekturi što je podizana kao element scenografije careva ulaska u grad. Trebalo bi pridjev »efemernoga« ovdje shvatiti kao širu metaforu na način kako to svojom uredničkom knjigom *Ephemeral architecture in Central and Eastern Europe in the 19th and 20th centuries* predlaže Miklós Székely implicirajući pritom izrazito nestabilno vrijeme i učestalu promjenjivost granica te proporcionalno tome kontekst buđenja nacionalne svijesti i stvaranja što stabilnijeg koncepta nacije i nacionalnih država.¹¹ Uistinu, gotovo je nemoguće razlučiti političku, društvenu te estetsku komponentu i one se podjednako važne zrcale u pojavama tih reprezentativnih, ali privremenih kulisnih gradnji što se pojavljuju u Dalmaciji. Njima se, prije svega, označavala superiorna i »apostolska« pozicija cara i kralja Franje Josipa I., ali i isticao rivalitet dviju strana dualne monarhije, pokazivao povijesni karakter dalmatinskog bića odnosno razotkrivao lokalni politički moment i identitetska vrenja u različitim dalmatinskim mjestima i gradovima (osobito razvidni u uporabi talijanskoga i hrvatskoga jezika: »živio« i »evviva«). Iščitavajući navedene izvore te gledajući njihove fotografske priloge, razabiru se dva opća tipa svečanih slavoluka: tip

slavoluka arhitektonske provenijencije koji se mahom podizao u većim gradovima i mjestima, te je iziskivao i poveći financijski trošak, odnosno tip "florealnog" slavoluka koji je bio skromnije strukture i mahom sazdan od zimzelenog i ostalog ukrasnog bilja s pripadnim natpisima i državnim obilježjima. Ovaj potonji tip, poradi ekonomičnosti svoje izvedbe, podizan je u neusporedivo većem broju.

Na ovom mjestu valja izdvojiti nekoliko primjera arhitektonskih slavoluka koji su dokumentirani na fotografijama ili koje spominju dnevnički zapisi korišteni u ovom istraživanju. Jedan od njih zasigurno je onaj podignut u Zadru, glavnom gradu Kraljevine Dalmacije. Bio je podignut na novosagrađenoj zadarskoj rivi koja je nosila ime samog cara i to kao dio prigodnog gradskog ureasa opisanog u sljedećim recima:

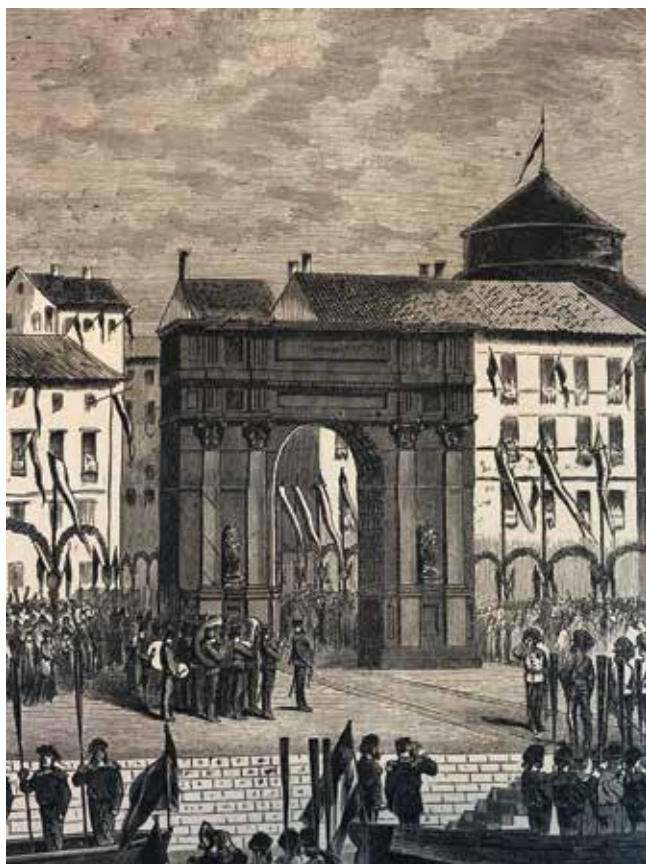
»Od dvajuh kraja iste, deset hvatih daleko od mora, bijaše postavljen dugi redak zelenih svodova, koji upućujući se prema sredini obale, gdje se nahode nove, krasne pristanišne sutbe, i sačinjavajući tu široki prostor, te sticajući se prema ulazu u grad, svršavaše sa uglednim slavolukom najizvrstnije radnje. Sa svakog od rečenih skoro 150 svodova visješe zeleni vienac sa vrpcima žuto-crnim, dočim između jednog i drugoga vijaše se veličanstveno, na dugim stjegovima, veliki broj crveno-bijelih zastava. Svaki tih stjegova, na koje se naslanjaše svodovi, zelenilom prekrit među dvima zastavama, pokazivaše na krst grb sa austrijskim bojama, u kojima se ponajviše čitahu početna slova Ž. F. J. I.«¹²

Kako se vidi na objavljenoj ilustraciji u *Povjestnom dnevniku* riječ je o slavoluku s jednim zasvođenim prolazom čije su lateralne strane raščlanjene plitkim lezenama na visokoj bazi (sl. 1). Između lezena nalazi se nedovoljno razlučivi dekorativni elementi za koje je moguće pretpostaviti da su zapravo državničke insignije bogato ukrašene florealnim motivima. Nad vijencem kojeg podupiru stubovi i luk nalazi se atika na kojoj se ne vide posebni dekorativni ukrasi ili natpis. Ova ilustracija se ponešto razlikuje od fotografije iz *Albuma svjetlopisnoga* na kojoj se nad središnjim dijelom atike slavoluka može razlučiti tamna struktura nalik na austrijski grb s dvostrukim orlom i carskom krunom.

Potom, »prekrasni slavoluk« podignut je u Šibeniku.¹³ Svojom je pojavom bio ponešto manje robustan i uz glavni nadsvodeni prolaz imao je i bočne perforirane strane. Iako na fotografiji iz *Albuma svjetlopisnoga* nije u potpunosti vidljivo, izgleda da je na središnjem dijelu atike bio posvetni natpis, a svečane zastave su krasile njezin gornji obrub.¹⁴

Nadalje, poslovično je bilo carevo zadovoljstvo prijemom u Sinju gdje je njemu u čast priređena i viteška igra Alka. Kako navodi *Povjestni dnevnik*, Alka se obično organizirala na dan rođenja cara Franje I. (12. veljače), ali iznimno i u ostalim svečanim prigodama kao što je to bio i dolazak aktualnoga austrougarskog vladodržca. Zanimljivo je, međutim, da se u Garimbertijevu dnevniku jedino uz slavoluk koji je podignut na ulazu u Sinj pojavljuje ime njegova graditelja.

»Na ulasku u varoš kod Lokmine kuće, koja je najkrajnja od varoša, uzdignut je bio jedan prekrasni i golemi rimski slavoluk, nalik mramornomu pod upravom g. mjernika Županovića; a od njega niz varoš redali su se česti i golemi

1. Slavoluk u Zadru, 1875. (detalj ilustracije iz: *Diario storico del viaggio di S. M. I. e R. Ap. Francesco Giuseppe I. Imperatore d'Austria, Re d'Ungheria ecc. ecc. a Trieste, Gorizia, Venezia, in Istria, in Dalmazia ed a Fiume nei mesi di Aprile e Maggio del 1875*)
Triumphal arch in Zadar, 1875 (detail of an illustration from the *Diario storico*)

stupovi zelenilom ovijeni a viencima spojeni sve do dno trga i do Žankove glavice.«¹⁵

U kratkom opisu tog slavoluka jasno se naglašavaju rimska ishodišta njegove arhitektonske forme i povijesnog iskustva, no važno je isticanje marmorizacije ne bi li se dobio efekt raskošnije i skuplje izvedbe koju je implicirao plemeniti materijal. Mjernik Županović (u talijanskoj inačici *l'ingegnere Zunovic*¹⁶) evidentno je bio zadužen za ukrašavanje grada i izvedbu urbanih kulisa. To nije jedino ime koje se spominje u kontekstu priprema careva dočeka u Sinju. Naime, nisu samo privremene kulise grada plijenile pažnju, nego i način na koji su zajedno s cijelim gradom bile osvjetljene u večernjim satima sa svim kolorističkim efektima i prikazima koji su od umjetnog svjetla ili vatre mogli biti realizirani. Ovako stoji opis Sinja u večer dana 18. travnja 1875. godine kada je održana Alka, uz spomen imena majstora Rabiša iz Zadra i njegove vještine oblikovanja prizora »umjetnom vatrom«:

»Zatim u 8 sati dostojalo se je izaći da razgleda čarobno i najukusnije prosvietljeni trg i varoš pak čineć spalier alkari od nasrćanja puka, prisustvova do konca umjetnoj vatri, vještački priredjenoj i izvedenoj od gosp. Rabiša, iz Zadra, koja prikazivaše ogromnu i prisajnu c. k. Krunu iz koje sjevaše

drago kamenje, i u kojoj najčarobnije odsjevaše rieči: 'Živio Frane Josip I.'«¹⁷

U *Povjestnom dnevniku* će se, baš kao i u zapisima Ernesta Joryja, uz ime majstora Rabiša iz Zadra spomenuti i ime Augustina Milatovića koji je priredio osvjetljenje nad Stolivom u Boki kotorskoj, a car Franjo Josip I. bio je osobito zadivljen rasvjetom grada Kotora i zaljeva.¹⁸

Isto tako, zanimljivi slavoluci podizani su duž ceste kaštelanskog zaljeva koju je car prešao vozeći se u kočiji. Njihova pojava nažalost nije dokumentirana fotografijom, ali se spominje u *Povjestnom dnevniku*. Tako se »zastavama ovješeni slavoluk« pojavljuje već u Štafiliću.¹⁹ Dva su slavoluka potom podignuta u Kaštel Starom, na ulazu i izlazu iz mjesta. Preko ceste nad Kaštel Lukšićem također je podignut slavoluk kao distinktivno mjesto careva zaustavljanja i prolaska. Zasebnu pažnju kroničara Cesarea Garimbertija plijenio je Kaštel Kambelovac »pred kojim je bio podignut koliko se može smisliti veličanstveni slavoluk gotičkoga sastava s piramidama s jedne i druge strane.«²⁰ Nije potpuno jasno kakav bi bio slavoluk »gotičkog sastava«, no moguće je pretpostaviti da bi to mogao biti elegantniji tip slavoluka sa šiljastim svodom svoga prolaza. Sljedeći primjeri slavoluka nalazili su se na cesti nad Gomilicom i Sućurcem.

Nadalje, scenografija careva dolaska u Split bila je naročito raznolika i bogata, te je uključivala svečane šatorske konstrukcije s carskim insignijama, brojne zastave, sagove, vijence od zelenila i cvijeća, različite svečane natpise i pjesme, careve slike i slično. Spominje se i kip Austrije postavljen na »poljani« pred Bajamontijevim kazalištem »koji izgledaše kao da je mjedeni.«²¹ Razvidno je da je i ta alegorijska figura bila doprinos jednokratnomu i privremenom dekoru grada, koji je simulirao neku posve drugačiju dimenziju stvarnosti od skromnih uvjeta u kojem je grad na pragu modernizacije zapravo živio. Valja upozoriti da je *Monumentalna fontana* (»Bajamontuša«) službeno nazvana Česma Franje Josipa I. svečano otvorena tek 1888. godine i tada nije dominirala kao estetski i simbolički znak na stjecištu osi te kazališne poljane i palače Bajamonti.²² Kao što je navedeno, car je u Split dolazio kopnenim putem, pa se s te pristupne strane bilježi sljedeća vizura:

»Šator, veoma ukusan i bogat, od crljenog baršuna i biele svile, bio je sagrađen s jedne strane puta, koji je malo napried bio prekrizan čarobnim slavolukom izvrstne graditeljstvene radnje. Šator je bio okružen širokom ogradnjom, gospodjama namjenjenom, a oko ogradnje jagmilo se mnoštvo puka. Od slavoluka do carskog stana bili su povrsteni vojnici.«²³

Ako je suditi prema fotografiji iz *Albuma svjetlopisnoga*, slavoluk se čini impozantnijim i robusnijim od zadarskog primjera (sl. 2).²⁴ Piloni povezani nadsvođenim prolazom raščlanjeni su kaneliranim polustupovima između kojih stoji florealna dekoracija vjerojatno sadržavajući carske insignije, odnosno medaljoni s florealnim motivima u gornjoj partiji. Nad vijencem ukrašenim festonima nalazi se tripartitna atika na čijem je središnjem dijelu ispisano carevo ime na službenome talijanskom jeziku (*Francesco Giuseppe I.*), kao i ime grada (*Spalato*). Nad tim središnjim dijelom atike, baš kao i na zadarskom primjeru, vjerojatno se nalazi austrijski

2. Slavoluk u Splitu, 1875. (detalj fotografije iz *Albuma svjetlopisnoga s' opisovanjem putovanja Nj. Vel. Cesara Kralja Frane Josipa I. kroz Dalmaciju godine 1875.*)

Triumphal arch in Split, 1875 (detail of a photograph from the Album svjetlopisni)

3. Slavoluk u Splitu, 1891. (Fototeka Muzeja grada Splita)

Triumphal arch in Split, 1891 (Photo Library of the City Museum of Split)

grb s dvostrukim orlom i krunom u materijalu tamnijeg tonaliteta. Još je jedan slavoluk bio podignut u Splitu u povodu drugog posjeta cara Franje Josipa I. 1891. godine (sl. 3). On je bio zidan i ponešto jednostavnije morfologije s jednim šiljastim lukom, uokviren bočnim oktogonanim kulama sa završnim kruništima.²⁵ Taj je slavoluk zapravo poprimio obilježja kakvih utvrđenih gradskih vrata i bio je povezan s povijesnom gradskom cjelinom. Dakako, riječ je o oblikovnim elementima kakvi se nalaze na splitskim renesansnim i baroknim utvrdama.²⁶ Nad lukom je uočljiv natpis na hrvatskom jeziku ŽIVIJO FRANJO JOSIP I., dok je bočno

ispisan i datum careva posjeta, 27. lipnja 1891. godine. Za razliku od kulisnih slavoluka koji su mišljeni za vrlo kratko trajanje, taj je slavoluk stajao sve do 1919. godine kada je gradska uprava raspisala natječaj za njegovo rušenje, kao i za uklanjanje svih obilježja Austro-Ugarske Monarhije u gradu. Slavoluci ponešto drugačije tipologije pojavljivali su se na krajnjem jugu Kraljevine Dalmacije. Tako se u *Albumu svjetlopisnom* nalazi prikaz slavoluka s trima prolazima podignut na pristupnoj cesti u Pilama i opisuje kako car stiže »k trovratnom slavoluku, koji po našem mnenju bijaše najljepši i najizvrstniji od koliko jih se vidilo u ovoj prigodi.«²⁷ Slavoluk

je izrazito tamne boje koja jače ističe natpise (sl. 4). Nad središnjim lukom koji je veći i širi u odnosu na bočne, na ukrasu u obliku lente stoji natpis: SLAVA / CESARU I NAŠEMU KRALJU / FRANU JOSIPU I. S lijeve strane natpisa nalazi se hrvatska šahovnica, a zdesna grb mađarskog dijela carstva. Nad lukom dominira grb austrijskog dijela carstva uokviren zastavama. Nije dovoljno razlučivo, no moguće je pretpostaviti da se nad lateralnim lukovima nalaze grbovi povezani s povijesti grada Dubrovnika uokvireni svečanim zastavama. Međutim, Ernesto Jory u svom osvrtu na dubrovački slavoluk, referirajući se ujedno i na dva monumentalna obeliska koja su podignuta u Gružu, donosi i podatke o njegovim autorima, kao i materijalu kojim je mogao biti pokriven (mada se spomenuta »mahovina« vjerojatno referirala samo na boju slavoluka, odnosno njegova tapecirunga):

»U blizini gradskog perivoja stajao je veličanstveni trijumfalni luk s tri prolaza (izradio ga je tapetar iz Trsta Huscher, a projektirao vrsni inženjer gosp. Hänisch, dok je za nacrt obeliska i paviljona zaslužan profesor gosp. Kosić), i sâm elegantan rad u mahovini (mušaju), sa svih strana urešen zastavama, grbovima i natpisima. S njegove dvije strane započinjao je dvostruki niz visokih stupova od svojih podnožja prekrivenih spiralama zeleni, sa trofejima od grbova i zastavicama postavljenima u centru i velikim zastavama ovješanim na vrhu, a koji se protezao uzduž cijele ulice od Pila do ulaza u grad, i odatle, nastavljaajući se preko cijelog Straduna, završavaše na trgu pred rezidencijom.«²⁸

Tipološki sličan, ali koloristički i dekoracijom razvedeniji od dubrovačkoga, bio je »sjajan slavoluk« podignut u Kotoru (sl. 5).²⁹ Također je riječ o slavoluku s trima prolazima od kojih je središnji većih dimenzija. Nad središnjim lukom stoji natpis: VITEŠKOME PREMILOSTIVOME / CARU GOSPODARU / FRANU JOZIPU PRVOME / II MAJA GODINE MDCCCLXXV. Nad lijevim prolazom ističe se natpis GRAD KOTOR, a nad desnim POKORNO POSVEĆUJE. U postavu heraldičkih obilježja na gornjemu vanjskom obodu slavoluka dominira centralno postavljen grb Austrije uokviren dvostrukim orlom i carskom krunom, što je u donjem zabatnom dijelu naglašeno inicijalima FJI u vijencu od lovora. Za ostale heraldičke znakove tek je moguće pretpostaviti da se referiraju na Kraljevinu Dalmaciju i grad Kotor jer njihovi elementi na fotografiji nisu u potpunosti čitljivi.

Nadalje, u *Povjestnom dnevniku* ponešto više pažnje dobio je slavoluk podignut u Jelsi. Ne opisuje se njegova arhitektonska kompozicija, ali se donosi podatak o natpisu i državnim insignijama.

»Na kraju puta bijaše kameniti luk, a nad njim dvoglavni orao i dvie zastave žuto-crne te cvietnjaka s raznim cviećem. Na luku bijaše napisano: NJEGOVU VELIČANSTVU / PREMILOSTIVOMU KRALJU I CESARU / FRANI JOSIPU I. / PONIZNA JELŠANSKA OBČINA / DNE XI SVIBNJA MDCCCLXXV / POSTAVI.«³⁰

Zanimljiv je navod o tome da je slavoluk »kameniti«, iako je i ovdje za pretpostaviti da je riječ o simulaciji kamenih blokova na znatno jeftinijem i dostupnijem materijalu.

Potom, pažnju plijeni i slavoluk »gizdavo nakrašen« podignut u Hvaru vidljiv na fotografiji uključenoj u *Albumu svjetlopi-*

4. Slavoluk u Dubrovniku, 1875. (fotografija iz *Albuma svjetlopisnoga*)
Triumphal arch in Dubrovnik, 1875 (photograph from the Album svjetlopisni)

5. Slavoluk u Kotoru, 1875. (fotografija iz *Albuma svjetlopisnoga*)
Triumphal arch in Kotor, 1875 (photograph from the Album svjetlopisni)

snom (sl. 6).³¹ Riječ je o tipu slavoluka s jednim nadsvođenim prolazom. Umjesto kompaktnih zidova pilona, bočno se nalaze po četiri stupa koja drže suprastrukturu. Nad središnjim dijelom atike postavljene su svečane zastave vjerojatno s carskim insignijama što na fotografiji nije moguće jasno razabrati. Na hvarskome slavoluku dominira njegova koloristička razvedenost postignuta različitim tretmanom pojedinih arhitektonskih dijelova. Osobito se u tom smislu ističe sam prolaz te njegove »kasetirane« bočne strane i svod.

Simbolički izrazito potentni i pojavom doista dojmljivi, ti se slavoluci ipak sagledavaju tek kao efemerne strukture, kao zanimljive arhitektonske scenografske kulise koje označavaju boravak – pa makar samo i prolazak – cara i kralja Franje

6. Slavoluk u Hvaru, 1875. (fotografija iz *Albuma svjetlopisnoga*)
Triumphal arch in Hvar, 1875 (photograph from the Album svjetlo-
pisni)

7. Monumentalna fontana cara Franje Josipa I. / Francjozefinska fontana, Rijeka, svečano inaugurirana 1857. (Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja u Rijeci)

Monumental fountain of Emperor Francis Joseph I / "Francjozefinska" fountain, Rijeka, inaugurated in 1857 (The Maritime and History Museum of the Croatian Littoral in Rijeka)

Josipa I. u pojedinim mjestima i gradovima Kraljevine Dalmacije. Na kartonima iz *Albuma svjetlopisnoga* gotovo su glavni protagonisti fotografskih kompozicija jer označavaju i ukazuju na majestetičnu pojavu carske figure, koja je sasvim neuočljiva u organiziranim povorkama i prikazanoj masi ljudi.

Temeljem navedenih primjera arhitektonski tip slavoluka moguće je razvrstati u dvije osnovne skupine: skupinu robusnijih slavoluka jasne rimske provenijencije kojoj pripadaju zadarski ili splitski primjer, odnosno skupinu trolučnih slavoluka stanjene strukture kojoj pripadaju primjeri iz Dubrovnika ili

Kotora. Moguće je, nadalje, ustvrditi kako je izvorište oblika obiju skupina zapravo repozitorij gradnji rimske antike kao posljedica obnovljenog interesa i neoklasicističkog *revivala* u 19. stoljeću. Za prvu skupinu važniji i geografski najbliži referent zasigurno je Slavoluk Sergijevaca u Puli: prepoznatljiva konstrukcija s jednim prolazom i pripadajućom skulpturalnom dekoracijom.³² Jednako tako, moguće je zaključiti da je oblik druge skupine slavoluka izveden iz unutrašnjih kontura slavoluka s trima prolazima, kanonskih primjera rimske antičke arhitekture kako u samom Rimu tako i u rimskim kolonijama. Romantičarski prikazi tih starina, nagriženih vremenom i ponekad prilično okrnjenih, već su poznati u prethodnom stoljeću u grafičkim radovima Giovannija Battiste Piranesija (*Vedute di Roma*) ili Roberta Wooda (*The Ruins of Palmyra*). Usto, ukusu stoljeća pripada i "istraživački pohod" na Istru i Dalmaciju francuskog slikara Louisa François Cassasa – nakon prethodnog iskustva škotskog arhitekta Roberta Adama – koji je ostavio seriju akvareliranih slika potaknutih njihovim spomenicima.³³ Izgleda da je Cassas osobito bio privučen Slavolukom Sergijevaca realiziravši nekoliko slika s njegovim različitim vizurama. Svakako treba istaknuti i sliku s motivom vrata sv. Krševana (Slavoluka Melije Anijane) u Zadru koji promovira tipološki sličnu arhitektonsku pojavnost. Ta su djela "široj" publici prenesena knjigom *Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et de la Dalmatie* objavljenoj u Parizu 1802. godine s gravurama prema Cassasovim radovima i tekstom Josepha Lavalléa. U njoj su četiri prikaza pulskog slavoluka i Cassasovi dodatni tehnički crteži detalja arhitektonske profilacije i dekoracije, odnosno jedan prikaz zadarskog spomenika s pratećim tehničkim detaljima. Knjiga je ubrzo prevedena i na druge jezike te je cirkulirala knjižnicama 19. stoljeća. Dakako, kao inspiracijski okidač ne bi trebalo zanemariti ni tripartitnu kompoziciju Protirona Dioklecijanove palače, i to kao svečanog mjesta carskog pojavljivanja i fizičke granice između dvaju prostora, javnoga i onoga rezerviranog isključivo za cara. Time bi se i ovim slavolucima 19. stoljeća simbolički evocirao i markirao prijelaz cara Franje Josipa I. iz jednoga »upravnog« prostora u drugi, uz protokolarno zaustavljanje i eventualno razmjenjivanje pozdrava s predstavnicima lokalnih vlasti.

Bilo kako bilo, u svim dosad navedenim izvorima ne spominju se i pobliže ne opisuju materijali od kojih su slavoluci sazđani, osim završnih tretmana njihove arhitektonske epiderme kao što su marmorizacija i simulacija kamenih blokova, ili uvođenje »mahovine« na dubrovačkom primjeru. Detaljnije podatke o tome, međutim, valjalo je potražiti u Državnom arhivu u Rijeci i komparativnom materijalu iz njegovih bogatih fondova.

Franjo Josip I. u Rijeci (1875.)

Napustivši otok Vis, car i kralj Franjo Josip I. vratio se u Beč preko grada Rijeke i Kvarnera gdje se zadržao svega dva dana, 13. i 14. svibnja 1875. godine.³⁴ Valja napomenuti kako je Rijeku prvi put posjetio 1852. godine, pa je u spomen tog dolaska svečano inaugurirana monumentalna fontana s njegovim likom i to 23. travnja 1857. godine (sl. 7). Nad

8. Pietro Stefanutti, Figura cara Franje Josipa I. s Francjozefinske fontane u Rijeci, Državni arhiv u Rijeci

Pietro Stefanutti, Figure of Emperor Francis Joseph I from the "Francjozefinska" fountain in Rijeka, State Archives in Rijeka

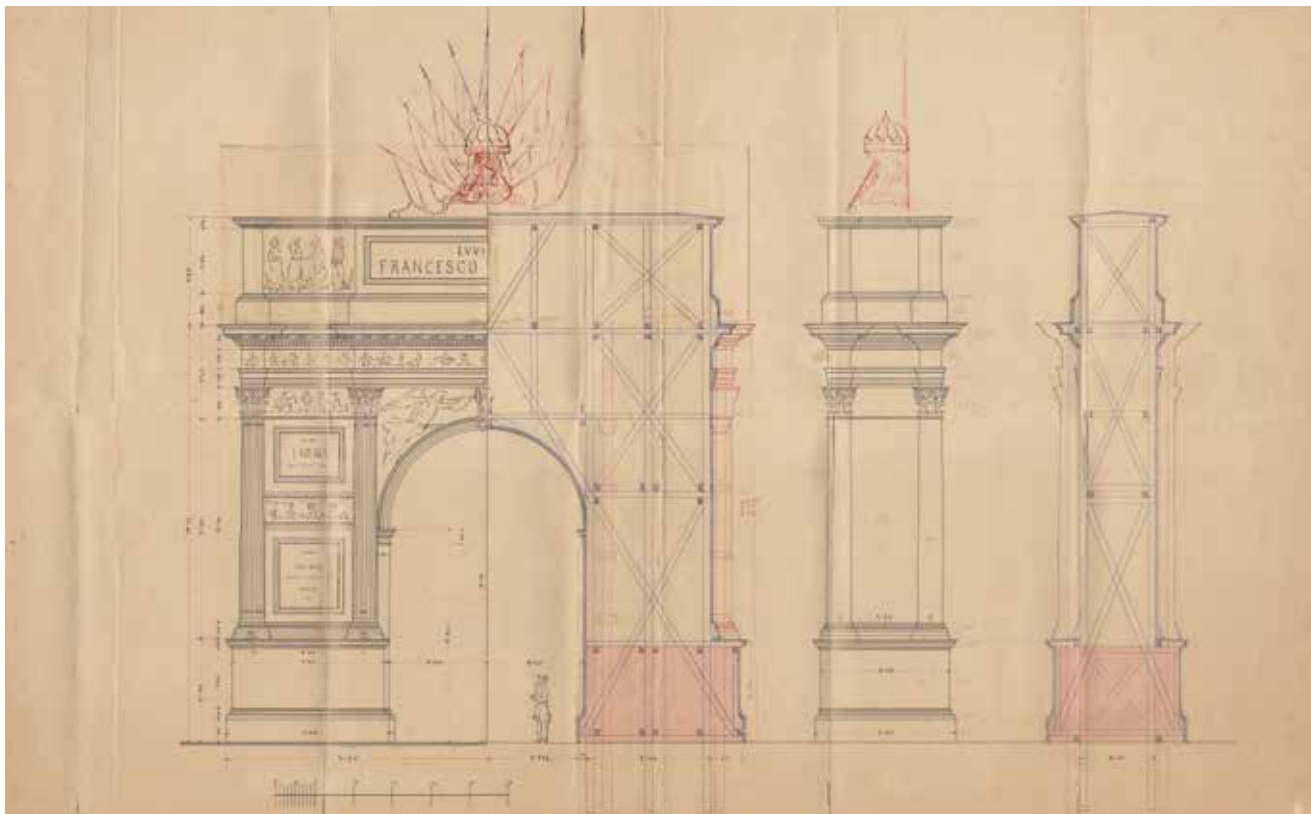

9. *Progetto di un monumento a Francesco Giuseppe I., 1875. (?) (Državni arhiv u Rijeci)*

Progetto di un monumento a Francesco Giuseppe I., 1875 (?) (State Archives in Rijeka)

strukturom oktogonalnog bazena s lavljim glavama koje su rigale pitku vodu nalazile su se figure trojice Atlanata, koje su podržavale carsku figuru u austrijskoj vojničkoj odori. Ukupna visina fontane bila je 6,60 metara, a figure cara 1,95 metar. Bazen je s jedne strane bio ukrašen kraljevskim orlom s motivom *Viribus unitis*, a s druge strane grbom grada Rijeke s natpisom *Indeficienter*.³⁵ Carska figura izvedena je u kararskom mramoru dok je ostatak fontane bio sazdan od istarskog kamena. Prema poznatim navodima nacrt za fontanu napravio je Primo (Prvislav) Adamič, umirovljeni pješački bojnik, a izvedba je povjerena poznatom riječkom kiparu Pietru Stefanuttiju.³⁶ No fontana *Francesco-Giuseppina* nije bila dugog vijeka. Naime, zbog regulacije prometa gradskim je dekretom uklonjena već 1874. godine i nije se prema prethodnim najavama podizala na nekom prikladnijem mjestu. Kako u svojoj monografiji o Rijeci u 19. stoljeću donosi Boris Vižintin, tom su prigodom riječke novine pisale: *Dorme ora un sonno ben lungo (non sappiamo dove...)* («Sada sniva poduži san, a ne znademo gdje!»).³⁷ Danas je od cijele impresivne fontane sačuvana samo figura monarha i to kao inventar riječkoga Državnog arhiva (sl. 8).³⁸ Specifikum te carske statue jest što se Franjo Josip I. pojavljuje u punoj figuri i to u vrlo mladim godinama svoga života – bilo mu je svega 22 godine kada je posjetio Rijeku – za razliku od

kasnijih bista i njegovih portreta koji ga prikazuju kao izrazito zrelog monarha s prepoznatljivim brkovima i zaliscima. Francjozefinska fontana je u javnom prostoru Rijeke zabilježena na fotografskim snimcima, grafičkim prikazima, ali i na umjetničkim slikama tog vremena.³⁹ Nije to bio jedini projekt povezan s komemoriranjem Franje Josipa I. u javnom prostoru grada Rijeke. Naime, indikativan je prijedlog za spomenik caru (*Progetto di un monumento a F. G. I.*) koji se čuva u Državnom arhivu u Rijeci i koji bi se mogao sagledati u kontekstu uređenja Piazza Ūrmény, odnosno ograđivanja francjozefinskog parka tzv. Square Francesco Giuseppe (sl. 9).⁴⁰ Na sačuvanom nacrtu moguće je evidentirati cara u punoj figuri u njegovim srednjim četrdesetim godinama, odjevenoga – ovog puta – u uniformu mađarskoga generala. Vjerojatno je takva odora odgovarala kontekstu Riječkog provizorija, odnosno obnovljene ugarske uprave nad Rijkom 1870. godine, ali i njegove općenitije titule mađarskog kralja.⁴¹ U tom kontekstu *Diario storico* ističe kako se car prije iskrcavanja sa svoje jahte *Mirammar* preodjenuo u odoru mađarskoga generala i kako ga je na obali dočekaio riječki guverner grof Gèza Szàpàry.⁴² Careva statua podignuta je na visokome oktogonalmom postamentu, izrazito razvedene strukture. Pročišćenost arhitektonskih elemenata prevladava u donjem dijelu postamenta dok se u njegovu gornjem

10. Arco di trionfo per l'arrivo di F. G. I. 1875 (Državni arhiv u Rijeci)
Arco di trionfo per l'arrivo di F. G. I. 1875 (State Archives in Rijeka)

dijelu pojavljuje dekoracija s motivima festona, kimatija i akroterija. Sam nacrt nije datiran, no u Državnom arhivu u Rijeci čuvaju se i ostali nacrti referentni na uređenje Piazza Ūrmény i Squarea Francesco Giuseppe koji se smještaju u 1875. godinu.⁴³

U povodu careva dvodnevnog boravka na Kvarneru podizani su slavoluci i prigodno se ukrašavali gradovi i mjesta. Cesare Garimberti u svom dnevniku *Diario storico* navodi slavoluk u Malom Lošinju koji naziva kolosalnim, izvedenim i urešenim s izrazito dobrim ukusom.⁴⁴ S druge strane na Krku je konstruirano njih nekoliko i svaki je nosio drugačiji natpis koji je slavio cara i njegov dolazak.⁴⁵ Valja istaknuti da se u Državnom arhivu u Rijeci čuva građa koja doprinosi boljem opisivanju i razumijevanju strukture scenografskih kulisa koje su se podizale za careva posjeta u Dalmaciji i na Kvarneru 1875. godine.⁴⁶ Osobito zanimljivi nacrti su slavoluka. Na jednom od nacрта prikazan je florealni slavoluk raskošnijeg tipa na kojemu se uz bočne pilone s natpisima i heraldičkim znakovljem nalazi luk sazdan od zimzele-noga i drugog ukrasnog bilja nad kojim je postavljen grb mađarskog dijela carstva sa svečanim trobojnicama koje označavaju Austriju, Mađarsku i grad Rijeku. Međutim, za tu temu najznačajniji su nacrti svečanih slavoluka na kojima se preciziraju njihove dimenzije, kao i unutrašnja konstrukcija te materijali od kojih su izvedeni. Dva su takva nacrti koja se razlikuju u dispoziciji elemenata i dimenzijama. I jedan i drugi razrađuju tip slavoluka s jednim prolazom čiji su piloni

na pročelju i začelju raščlanjeni polustupovima s unutrašnje i tročetvrtinskim stupovima s vanjske strane. Na prvom nacrtu ukupna visina slavoluka iznosi 13,5 metara, njegova širina 13,40 metara i dubina 3,66 metra (sl. 10).⁴⁷ Visina nadsvođenog prolaza mjeri 8,10 metara, a njegova širina 5 metara. Temeljna nosiva konstrukcija izvedena je od drva, a potom pokrivena epidermom koja simulira kompoziciju i arhitektoniku povijesnih preteča. Tako su sve arhitektonske profilacije slavoluka izrađene od drva (*legno*) dok su "zidne" površine zapravo od napregnutog platna (*tela*). Tijelo stupova također je izvedeno u drvu dok su im kapiteli i baze realizirani u gipsu (*gesso*). Sve je to naznačeno na samom nacrtu slavoluka. Nadalje, na istom nacrtu razabire se kako su tijela stupova kanelirana, a njihovi kapiteli korintskog tipa. Prostor između stupova razdijeljen je na dva dijela i namijenjen natpisima. Friz u razini kapitela dekoriran je figuralnim prikazima. Zaglavni kamen luka nosi figuralni prikaz dok se u segmentnim trokutima nalaze reljefi krilatih Viktorija s trubljama. Arhitrav i vijenac također su raskošno ukrašeni. Tripartitna atika u svom središnjem dijelu nosi natpis: EVVIVA FRANCESCO GIUSEPPE, dok se lateralno nalaze reljefi s figuralnim prikazima. Nad atikom se nalazi grb s carskom krunom te svečane zastave.

Na drugom nacrtu moguće je vidjeti da je ukupna visina slavoluka iznosila 10, odnosno njegova širina 12 metara, dok je visina nadsvođenog prolaza iznosila 7,60, a širina 5 metara (sl. 11).⁴⁸ Razmak među stupovima manji je te bez natpisa i

11. Arco di trionfo per l'arrivo di F. G. I. 1875 (Državni arhiv u Rijeci)
Arco di trionfo per l'arrivo di F. G. I. 1875 (State Archives in Rijeka)

dekorativnih elemenata. Luk nije prekinut zaglavnim kame-
 nom s figuralnim prikazom kao u prethodnom slučaju, no u
 segmentnim trokutima nalaze se reljefni prikazi krilatih božica
 pobjede. Kanelirani stupovi dorske su derivacije. Arhitrav
 suprastrukture tripartitan je i njegov središnji dio nosi natpis
 dok su bočni raščlanjeni na metope s pobjedničkim vijencima i
 triglifima. Atika je također tripartitna i središnji dio nosi natpis:
 EVVIVA FRANCESCO GIUSEPPE I., dok su bočne strane
 ostavljene prazne. Nad središnjim dijelom atike uzdiže se grb
 mađarskog dijela carstva s krunom sv. Stjepana i pripadajućim
 svečanim državnim zastavama. Zapravo, taj nacrt umnogome
 odgovara kompoziciji jednolučnog slavoluka koji je realiziran
 prigodom prvog posjeta cara Franje Josipa I. Rijeci 1852. go-
 dine i koji je poznat prema sačuvanim fotografijama (sl. 12).⁴⁹

Oba nacrtu doista pokazuju stanovite sličnosti sa slavolukom
 Sergijevaca u Pulji, pa je i taj antički spomenik moguće shva-
 titi prvim pretkom ovih efemernih struktura iz 19. stoljeća, sa
 svim nužnim pojednostavljenjima koja su posljedica novog
 konteksta i primjene povijesnog obrasca.

12. Slavoluk u Rijeci, 1852. (Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog
 primorja u Rijeci)
*Triumphal arch in Rijeka, 1852 (The Maritime and History Museum
 of the Croatian Littoral in Rijeka)*

Prigodna poprsja Franje Josipa I. u javnom prostoru

Na svome carskom putovanju Franjo Josip I. posjećuje nekoliko »modernih« spomenika koji se opisuju u dnevničkim zapisima, pri čemu osobitu pozornost treba svratiti na opširnije talijansko izdanje koje donosi poneki podatak više. Sudjeluje tako na inauguraciji spomenika svoga prethodnika Maksimilijana I. u Trstu koji je oblikovao kipar Johannes Schilling, ali i spomenika poginulima u Viškoj bitci na viškom groblju. Međutim, postavlja se pitanje u kolikoj je mjeri i kako njegov osobni lik mogao biti prisutan u javnom prostoru grada. U izvorima koji su korišteni nije odviše prostora posvećeno poprsjima Franje Josipa I., no i malobrojni redci dostatni su za rekapitulaciju tog dijela gradskog dekora. Primjerice, u Zadru su podignute dvije biste u samom prostoru grada. Ona važnija nalazila se na *Piazza dell'Erbe* (Zelenom trgu), dok je druga postavljena u gradskom parku. Zanimljivo je da se opis careve biste i pripadajućeg postamenta na Zelenom trgu u potpunosti izostavlja u hrvatskom izdanju dnevnika. Ovako se u njegovoj talijanskoj inačici opisuje pojava careve biste:

»Cisterna, što se otvara u središtu ovog trga, pretvorena je u elegantni dvodijelni postament na kojem se uzdizalo poprsje cara. Na prednjoj strani okrenutoj moru naslikan je veliki austrijski carski grb, a dolje natpis: POZDRAV CESARU / PRIMI ISKRENE IZRAZE / ODANOSTI I LJUBAVI. Na lijevoj je strani (slijeva onima koji na trg ulaze s morske strane) grb glavnoga grada Zadra i natpis: OVAJ TVOJ GRAD / U MIRU BLAG, SNAŽAN U RATU / KRALJA SE MILOSTIVOGA SJEČA. Na stražnjoj strani, odnosno onoj koja je okrenuta prema nadbiskupskoj palači, grb je kraljevine Dalmacije i natpis: X. TRAVNJA MDCCCLXXV / DAN VJEČITE SLAVE / PRENIJET ĆE SE NA KASNIJE POTOMKE. A s desne strane grb kraljevine Mađarske s riječima: NAROD TEBI ODAN / KAO ZALOG BUDUĆNOSTI / SVOJU TI PROŠLOST NUDI.«⁵⁰

Iako se spomenici s carevim poprsjima ne opisuju u tančine, moguće ih je zamisliti prema grafičkom prikazu objavljenom i u talijanskome i hrvatskome izdanju Garimbertijeva dnevnika (sl. 13).⁵¹ Na njemu vidimo poprsje cara odjevenog u austrijsku vojnu odoru, s pripadnim odličjima i lentom, uokvireno zastavama koje nose njegovo ime na talijanskom jeziku. Bista je postavljena na dvokomponentnom postamentu: donji dio pravokutnog je presjeka i nosi grb Austrije i Kraljevine Dalmacije s carskom krunom, dok gornji cilindrični dio nosi posvetni natpis. Moguće je pretpostaviti kako je slična kompozicija mogla bila prisutna i na zadarskome Zelenom trgu. Ova ilustracija zapravo je snimak poklona zadarskih tiskara Vitalianija i Jankovića koji je otisnut »na hiljadu izlisa prigradom sretnog dolaska Nj. Vel. Cara i Kralja.«⁵² Dakle, i na ovaj način se distribuirala slika o caru, predstavljenog reprezentativnom bistom koja je morala krasiti brojne javne institucije i druge prostore širom Dalmacije.⁵³

Nadalje, u *Povjestnom dnevniku* zanimljiva je zabilježba o posjetu cara Franje Josipa I. »točilu« vode na cesti u Kaštel Starom.⁵⁴ Njega su početkom stoljeća podigli Francuzi s vidljivim imenom francuskog cara. Ipak, ta je građevina porušena, a točilo obnovljeno s nakanom da se nazove carskim imenom Franje Josipa I. za što se od njega ishodovala

13. Ilustracija tiskana povodom posjeta cara Franje Josipa I. Dalmaciji 1875. (iz *Diario storico*)

Illustration printed on the occasion of Emperor Francis Joseph I's tour through Dalmatia in 1875 (from the Diario storico)

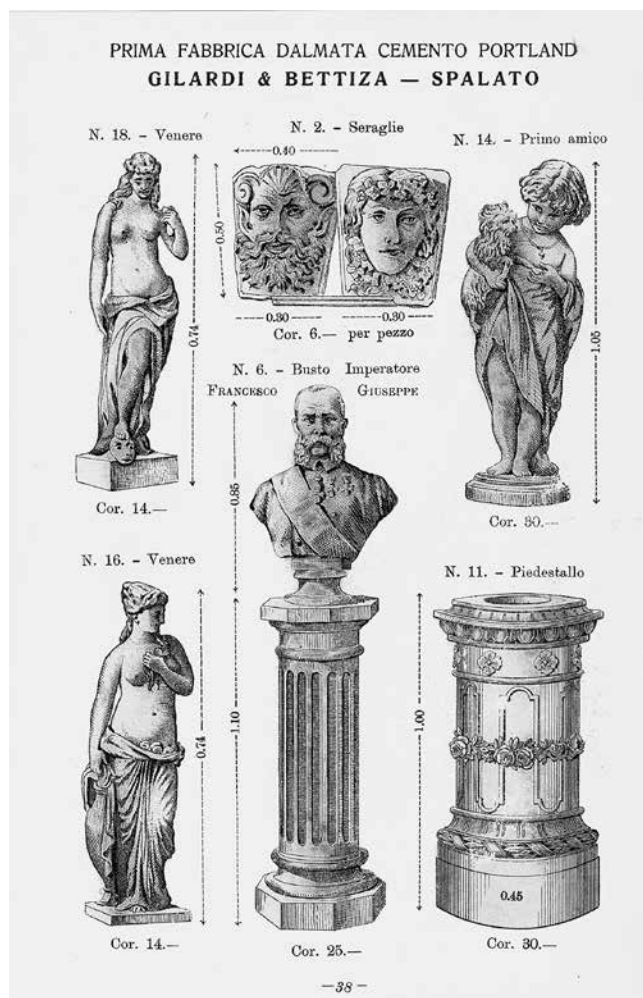
dozvola (poslije će to točilo doista biti poznato kao Česma *Fuležina*). Caru je najavljeno da će se dan posjeta obilježiti njegovim prigodnim spomenikom. U fusnoti glavnoga dnevničkog teksta doista je i zabilježena realizacija obećanog spomenika 1878. godine o kojem, međutim, danas ne postoje drugi podatci:

»Onda obetani spomenik Obćina je postavila na rođendan Njegova Veličanstva g. 1878, kojom je prigodom proslavljen i ulazak c. k. vojnice u Bosnu, spomenik sastoji iz Poprsja Careva naravske veličine nad vodom a izpod njega ovim nadpisom: *Dne 20 travnja 1875 pred Kraljevim licem prozvana Kraljeva Voda.*«⁵⁵

Referentno na carevo poprsje kakvo je prikazano na ilustraciji u *Povjestnom dnevniku*, zanimljivo je navesti postojanje takvoga tipskog poprsja kao umnoženog artikla koji se mogao naručiti i njime uresiti dom ili kakvu prostoriju javne namjene. Indikativan je primjerak koji se čuva u Muzeju grada Splita.⁵⁶ Izveden je u materijalu koji nije bio odveć u uporabi za svečanu portretnu plastiku – cementu (sl. 14). Evidentno, riječ je o bisti namijenjenoj širokoj distribuciji koja se mogla naručiti u prvoj dalmatinskoj tvornici portland cementa Gilardi-Bettiza u Splitu. Valja napomenuti da se cementna industrija u Splitu počela razvijati sredinom 19. stoljeća, no maha je uzela upravo oko 1870. godine kada malu

14. Bista cara Franje Josipa I., izrađeno u tvornici Gilardi Bettiza u Splitu, 2. pol. 19. st., lijevano u cementu, Muzej grada Splita
Bust of Emperor Francis Joseph I, made in the Gilardi & Bettiza factory in Split, second half of the 19th century, cast in cement

15. Katalog tvornice Gilardi & Bettiza (Muzej grada Splita, knjižnica)
Catalogue of the Gilardi & Bettiza factory

proizvodnu jedinicu preuzimaju splitski privrednici Marino Bettiza i Lorenzo Gilardi i dalje je razvijaju u ozbiljniji tvornički sklop.⁵⁷ Tvornica je djelovala do 1933. godine. U tvornici su se izrađivali razni cementni proizvodi razvrstani u prodajnom katalogu u četiri serije: od ukrasnih podnih pločica i ostale arhitektonske dekoracije, preko nadgrobnih spomenika do portreta istaknutih osoba. Budući da su se u tvornici izrađivale različite figure za dekoraciju zgrada, dvorišta i vrtova, kolokvijalno je bila poznata kao Škultura (što se u lokalnom idiomu referiralo na pojam skulpture).⁵⁸ Ovaj se »artikl«, tj. portret cara Franje Josipa I. s pripadajućim postamentom nalazio u seriji dekorativnih radova, vaza, balustara, karijatida, statua, poprsja, fontana i tome slično. Prema podacima iz sačuvanog kataloga, koji se datira u 1908. godinu, carev portret mogao je naručiti svatko tko je za njega bio u mogućnosti izdvojiti 25 kruna (sl. 15).⁵⁹ Postament je bio visok 1 metar i 10 centimetara, a sama bista 85 centimetara. Zasad ne postoje podatci o tome tko je izradio model za kalup. Ipak, komparativnom analizom moguće je to carsko poprsje dovesti u vezu s *Portre-*

tom cara Franje Josipa I. Austrijskog što ga je u mramoru 1873. godine izveo njemački kipar Caspar von Zumbusch (1830. – 1915.), a nalazi se na velikome reprezentativnom stubištu Kunsthistorisches Museuma u Beču. Riječ je o tipski potpuno sličnom djelu. Naime, način impostacije i kadriranja poprsja, kiparskog »rezanja« ruku, opisivanja fizionomije careva lica kao i njegove odore u velikoj su mjeri podudarni. Naravno, splitskom primjeru nedostaje majestetičnost bečke biste koju joj podaruje mjesto smještaja i plemeniti materijal. Kako god bilo, morfologiju splitskoga portretnog »artikla« svakako valja potražiti u domeni nadahnuća vrsnim umjetničkim djelima bečke provenijencije.

Hrvatski moderni umjetnici potaknuti carevim likom: primjer Ivana Rendića

Sagledavajući umjetnički korpus nekolicine modernih umjetnika koji se vezuje uz Dalmaciju i Hrvatsko primorje,

16. Ivan Rendić, Portret Franje Josipa I., 1898., bronca (Glyptoteka HAZU)

Ivan Rendić, Portrait of Francis Joseph I, 1898, bronze (Glyptothek of the Croatian Academy of Sciences and Arts)

pronalaze se i ne tako brojni spomenici koji za svoj referent imaju figuru cara i kralja Franje Josipa I. Među njima, osim Ivana Rendića (1849. – 1932.) o čijem će djelu biti više riječi jer vremenski pripada vremenskim koordinatama ovog teksta, nalazi se i *Spomenik caru Franji Josipu I.* u Trogiru koji je 1910. godine oblikovao Toma Rosandić (1878. – 1958.), odnosno *Spomenik caru Franji Josipu I.* što ga je o carevoj smrti 1916. godine u Novom Vinodolskom realizirao Rudolf Valdec (1872. – 1929.).⁶⁰ Iako ne pripada korpusu umjetnina namijenjenih izlaganju u javnom prostoru, ovdje svakako valja upozoriti i na *Bistu cara Franje Josipa I.* koju na isteku samog stoljeća, dakle 1900. godine u Splitu ili Otavicama, a

prije odlaska na akademski studij kiparstva u Beč, oblikuje znameniti Ivan Meštrović (1883. – 1962.).⁶¹

Godine 1898. mještani Visa odlučili su povjeriti izradu spomenika caru i kralju Franji Josipu I. Ivanu Rendiću, u umjetničkoj historiografiji počesto nazivanog nestorom moderne skulpture u Hrvatskoj (sl. 16). Želja je umjetnika bila napraviti portret cara ne prema kakvoj fotografiji, kako je u to vrijeme bilo sasvim uobičajeno, nego prema naravi, pa se uputio u Beč gdje će ostati gotovo četiri mjeseca. Duško Kečkemet u opširnoj kiparovoj monografiji fragmentarno opisuje okolnosti umjetnikova boravka u Beču i to s pomoću njegovih pisama supruzi Olgi.⁶² Izgleda da je car odgađao poziranje usprkos Rendićevim molbama i kazivanjima da će mu biti dostatno svega petnaest minuta. Od careva je komornika dobio bluzu i ogrtač kako bi se mogao pozabaviti oblikovanjem carevih odjevnih predmeta potrebnih za izvedbu biste, a za model je uzeo jednog od svojih poznanika u Beču.⁶³ Izgleda da se Beč i nije isuviše dojmio Rendića, pa napominje da je život dvaput skuplji nego u Parizu i da je Austrija pomalo antipatična kao zemlja. Ipak, priznaje Beču relevantnost za umjetničko stasanje (za razliku od Trsta koji ne pruža gotovo ništa, a iz kojega je Rendić zapravo u Beč i došao). Jasno uočava mogućnost svoje afirmacije u Beču i to kao portretista te autora grobljanske plastike, no svjestan je kako je potrebno mnogo truda uložiti u samu promidžbu. Nakon opetovanih odgoda izgleda da je car nakratko ipak pozirao Ivanu Rendiću, ali se na to Rendić u sačuvanoj korespondenciji ne referira.⁶⁴ U katalogu djela pridruženom Kečkemetovoj monografiji spominje se kako je bista rađena za viški spomenik, čija se mramorna varijanta potom podiže 1901. godine i u Zemunu.⁶⁵ Prema sačuvanoj fotografiji razvidno je kako je viški spomenik, za razliku od onoga zemunskoga, izveden u bronci i postavljen na visokome i raskošnom postamentu. Nijedan od njih nije ostao sačuvan. Ipak, gipsani primjerak carske biste i odljev u bronci nalaze se u Glyptoteci Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Osnivač »Gipsoteke« Antun Bauer je 1937. godine zatražio Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti gipsanu bistu zajedno s ostalim skulpturama Ivana Rendića koje su se nalazile na tavanu Akademije. Njegovu traženju udovoljilo se 1938. godine i umjetnina je u inventar Glyptoteke zavedena 1956. godine.⁶⁶ Drugi brončani odljev djela nalazi se u stalnom postavu Galerije »Ivan Rendić« u Supetru na otoku Braču.⁶⁷

Tema obilježavanja prisutnosti austrijskog cara i hrvatskog kralja Franje Josipa I. u javnom prostoru odista je velika i traži obradu u obliku kakvoga monografskog izdanja. Ovdje su se kroz gradaciju njihove trajnosti predstavili primjeri krajnje efemernih pojava carskih slavoluka koji su markirali njegovu prisutnost u prostoru, ali prikazali i projekti carevih spomenika te bista koji danas svoje mjesto pronalaze u stvarnosti povijesnih muzejskih historizacija i registrima arhivskih spremišta.

Bilješke

- 1
Ovaj tekst nastao je na temelju izlaganja *Commemorating the Visit of Emperor Franz Joseph I to Dalmatia and a Few Questions on the Development of Modern Croatian Sculpture in the Context of the Habsburg Monarchy* što ga je autor realizirao u sklopu treće međunarodne radionice “Cultural and Political Aspects of the Sculptural Monuments of the Habsburg / Austro-Hungarian Monarchy” (Zagreb, 26. – 28. rujna 2019.; organizatori: Institut za povijest umjetnosti, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Hrvatski institut za povijest). Istraživanje je provedeno u sklopu projekta Hrvatske zaklade za znanost *Pojavnosti moderne skulpture u Hrvatskoj: skulptura na razmeđu društveno-političkog pragmatizma, ekonomskih mogućnosti i estetske kontemplacije* (IP-2016-06-2112).
- 2
HELMUT RUMPLER, Die Dalmatienreise Kaiser Franz Josefs 1875 im Kontext der politischen Richtungsentscheidungen der Habsburgermonarchie am Vorabend der orientalischen Krise von 1875, u: Josip Vrandečić – Marko Trogrlić (ur.), *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i “istočnoga pitanja”*, Zadar, Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru, 2007., 7–38, 8.
- 3
HELMUT RUMPLER (bilj. 2), 22.
- 4
Više u: STIJEPO OBAD, Putovanje cara Franje Josipa I. po Dalmaciji 1875. godine, u: Josip Vrandečić – Marko Trogrlić (ur.), *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i “istočnoga pitanja”*, Zadar, Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru, 2007., 39–65; MARKO TROGRLIĆ – ZVONIMIR FORKER, Posjet Franje Josipa I. Zadru i Splitu 1875. godine. Priča o dva grada kao o dvije paradigme političkih prilika u Dalmaciji preporodnog doba, u: Josip Vrandečić – Marko Trogrlić (ur.), *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i “istočnoga pitanja”*, Zadar, Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru, 2007., 67–90; IVICA PULJIĆ, Putovanje cara Franje Josipa Dalmacijom i izbijanje ustanka u donjoj Hercegovini, u: Josip Vrandečić – Marko Trogrlić (ur.), *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i “istočnoga pitanja”*, Zadar, Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru, 2007., 91–118; JOSIP VRANDEČIĆ – ZVONIMIR SABLJO, Velika istočna kriza 1875.–1878. godine, u: Josip Vrandečić – Marko Trogrlić (ur.), *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i “istočnoga pitanja”*, Zadar, Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru, 2007., 119–171.
- 5
Vidjeti: STANKO PIPLOVIĆ, Posjet cara Franje Josipa I. Dalmaciji 1875. godine, u: *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice (VDG Jahrbuch)* (ur. Renata Trišler Maderić – Nikola Mak), Osijek, 2006., 213–228. Slavoluke vrlo sažeto spominje i Ljiljana Dobrovšak referirajući se na različite načine obilježavanja Franje Josipa I. u Hrvatskoj. Više vidjeti u: LJILJANA DOBROVŠAK, Spomenici kojih više nema: ugarsko-hrvatski kralj Franjo Josip I., u: Željko Holjevac (ur.), *Franjo Josip i Hrvati u Prvome svjetskom ratu*, Zagreb, Matica hrvatska, 2019., 239–269.
- 6
Album svjetlopisni s’ opisovanjem putovanja Nj. Vel. Cesara Kralja Franje Josipa I. kroz Dalmaciju godine 1875. (dalje: *Album svjetlopisni*) / *Album fotografico-illustrativo del viaggio di S. M. L’Imperatore e Re Francesco Giuseppe I. in Dalmazia nel 1875.* / *Album von Photographien nebst Erläuterungen betreffend die Reise S. M. des Kaisers Franz Josef I. durch Dalmatien im Jahre 1875.*
- Primjerak albuma koji je pregledan u sklopu ovog istraživanja čuva se u knjižnici Arheološkog muzeja u Splitu.
- 7
Po objavljivanju Garimbertijevih dnevničkih napisa, izrazito kritičan bio je arheolog i povjesničar Šime Ljubić koji će zapisati kako se pisac trebao »ograničiti samo na predmet, koj si pred oči postavio; no on htjede, da u toj knjizi po nečistih ustih govori i o prošlosti naše a ne svoje otačbine; te nije čudo, što je tim svoju radnju strašno zamrljao.« Vidjeti: S. L., *Diario storico del viaggio di S. M. i. e R. Ap. Francesco Giuseppe I. Cesare Garimberti. Zara 1877, Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*, 1 (1879.), 93.
- 8
Poimence se navodi monografija o Dubrovniku povjesničara i kanonika Stijepa Skurle objavljena u Zagrebu 1876. godine, odnosno putopis *Aus Dalmatien* što ga je Ida von Düringsfeld objavila u Pragu 1857. godine. Tiskani manuskript Ivana Danilova koji se ne navodi eksplicitno, ali obrađuje ovu temu jest *Andeutungen zu dem Programme fuer die Allerhoechste Reise Seiner Kaiserlichen und Koeniglichen Apostolischen Majestaet des Kaisers durch Dalmatien in den Monaten April und Mai 1875* (1875.).
- 9
ERNESTO JORY, *Viaggio di S. M. I. e R. Ap. Francesco Giuseppe I. ossia dal 1. Aprile al 15 Maggio*, Gorizia, Tipografia Paternolli Ed., 1875.
- 10
Povjestni dnevnik o putovanju Nj. C. i Kr. Ap. Vel. Franja Josipa I. Cara Austrije, Kralja Ugarske itd. itd. po Kraljevini Dalmaciji u mjesecima Travnja i Svibnja 1875. (dalje: *Povjestni dnevnik*), Zadar, Izdav. tisk. Vitaliani i Janković, 1878., 57–58.
- 11
MIKLÓS SZÉKELY, Ephemerity and political geography, u: Miklós Székely (ur.), *Ephemeral architecture in Central and Eastern Europe in the 19th and 20th centuries*, Paris – Budapest, L’Harmattan, 2015., VII–XXII.
- 12
Povjestni dnevnik (bilj. 10), 19.
- 13
Povjestni dnevnik (bilj. 10), 98.
- 14
Kako je razvidno na fotografiji, slavoluk je bio podignut na samoj obali, neposredno uz Kneževu palaču i njezinu kulu, odnosno uz današnju zgradu Muzeja grada Šibenika.
- 15
Povjestni dnevnik (bilj. 10), 115.
- 16
CESARE GARIMBERTI, *Diario storico del viaggio di S. M. I. e R. Ap. Francesco Giuseppe I. Imperatore d’Austria, Re d’Ungheria ecc. ecc. a Trieste, Gorizia, Venezia, in Istria, in Dalmazia ed a Fiume nei mesi di Aprile e Maggio del 1875*, Zadar, Tip. Edit. Vitaliani & Janković, 1877., 323.
- 17
Povjestni dnevnik (bilj. 10), 121. U talijanskoj inačici stoji *il pirotecnico Rabis di Zara*: CESARE GARIMBERTI (bilj. 16), 330. Da je isti majstor bio zadužen za pirotehničke efekte i u Zadru tumači i Ernesto Jory, stavljajući poseban akcent na vatromet iznad tvrđave sv. Mihovila na otoku Ugljanu. ERNESTO JORY (bilj. 9), 271.

- 18
Povjestni dnevnik (bilj. 10), 257. ERNESTO JORY (bilj. 9), 135.
- 19
Povjestni dnevnik (bilj. 10), 134.
- 20
Povjestni dnevnik (bilj. 10), 139.
- 21
Povjestni dnevnik (bilj. 10), 140.
- 22
 O povijesno-političkom okviru geneze i podizanja jednog od vrjednijih plastičkih ukrasa grada Splita iz druge polovine 19. stoljeća, koji je izradio padovanski kipar Luigi Ceccon (1833. – 1919.), te potpunijem iščitavanju i analizi njegova ikonografskog programa što ga je izvorno postavio splitski gradonačelnik Antonio Bajamonti (1822.–1891.), vidjeti u: NENAD CAMBI – IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ, Monumentalna fontana na splitskoj Rivi. Ikonografska pitanja, *Kulturna baština*, 45 (2019.), 389–420.
- 23
Povjestni dnevnik (bilj. 10), 141.
- 24
 Na fotografiji je razvidno kako je slavoluk podignut na Manuškoj poljani, u neposrednoj blizini današnje zgrade isusovačkog samostana, izgrađenoj tek nakon careva posjeta.
- 25
 Stanko Piplović iznosi pretpostavku da je slavoluk izveden opekrom pa potom ožbukano. Međutim, Piplović netočno datira ovaj slavoluk u 1875. godinu zamjenjujući ga s onim koji je tada podignut izvan samog središta grada. Vidjeti: STANKO PIPOVIĆ, Javni spomenici u Dalmaciji iz XIX. stoljeća, *Anali Galerije Antuna Augustinčića*, 21–25 (2006.), 239–258, 242–243; STANKO PIPOVIĆ, *Izgradnja Splita u XIX. stoljeću*, Split, Društvo prijatelja kulturne baštine Split, 2015., 377.
- 26
 Slavoluk je podignut na Pisturi, na mjestu dijelom porušениh renesansnih splitskih zidina, i to na samom vrhu Domaldove ulice u Splitu. Više o splitskim zidinama i lokaciji vidjeti: ARSEN DUPLANČIĆ, *Splitske zidine u 17. i 18. stoljeću*, Zagreb, Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske, sv. 13, Ministarstvo kulture – Uprava za zaštitu kulturne baštine, 2007.; ANTE SAPUNAR, Prostor i svjetlo Pisture, *Kulturna baština*, 28–29 (1997.), 231–248.
- 27
Album svjetlopisni (bilj. 6), Došaštje Njeg. Velič. Cesara u Dubrovnik, bez paginacije.
- 28
 ERNESTO JORY (bilj. 9), 118–119. U radu autor donosi vlastiti prijevod sljedećega izvornog teksta: »In prossimità al giardino pubblico ergevasi il magnifico arco trionfale a tre porte (eseguito dal tappezziere di Trieste Huscher e disegnato dall'egregio ingegnere sig. Hänisch, mentre il disegno degli obelischi, e del padiglione è dovuto al professore sig. Kosić), esso pure di graziosissimo lavoro in muschio, decorato da ogni parte con bandiere, stemmi ed iscrizioni. Dai due lati di esso partiva un doppio filare di smisurate antenne rivestite di spirali di verdura alla base, con un trofeo di stemmi e bandiere verso il centro ed enormi orifiamme pendenti dalla cima, il quale correva lungo tutta la strada del borgo Pile all'ingresso della città, e da questo, proseguendo lungo tutto il cosiddetto stradone, andava a finire nel piazzale della residenza.«
- 29
Povjestni dnevnik (bilj. 10), 242.
- 30
Povjestni dnevnik (bilj. 10), 285.
- 31
Album svjetlopisni (bilj. 6), Došaštje Njeg. Velič. Cesara u Hvar, bez paginacije. Prema fotografiji, slavoluk je podignut na obali u neposrednoj blizini Gradske lože.
- 32
 O renesansnoj recepciji i dokumentaciji pulskih starina, a napose Slavoluka Sergijevaca, te posudbama i citatima njihovih morfološkija više vidjeti u: JASENKA GUDELJ, *Europska renesansa antičke Pule*, Zagreb, Školska knjiga, 2014.
- 33
 Vidjeti više u: DUŠKO KEČKEMET, *Louis François Cassas. Istra i Dalmacija. 1782.*, Zagreb – Split, JAZU – Direkcija Mediteranskih igara, 1979.; JOŠKO BELAMARIĆ – ANA ŠVERKO (ur.), *Robert Adam and Diocletian's Palace in Split*, Zagreb, Školska knjiga – Institut za povijest umjetnosti, 2017.; KATRINA O'LOUGHLIN – ANA ŠVERKO – ELKE KATHARINA WITTICH (ur.), *Otkrivanje Dalmacije: Dalmacija u putopisima, slikama i fotografijama / Discovering Dalmatia: Dalmatia in Travelogues, Images and Photographs*, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, 2019.
- 34
 O dolascima različitih vladara u Rijeku i njihovom prijemu vidjeti: IGOR ŽIC, Dolasci vladara u Rijeku, *Sušačka revija*, 33 (2001.), 77–88.
- 35
 BORIS VIŽINTIN, *Umjetnička Rijeka XIX. stoljeća: slikarstvo i kiparstvo*, Rijeka, Izdavački centar Rijeka, 1993., 136.
- 36
 BORIS VIŽINTIN (bilj. 35), 136.
- 37
 BORIS VIŽINTIN (bilj. 35), 136.
- 38
 Figura cara Franje Josipa I. nalazi se u stubišnom prostoru Državnog arhiva u Rijeci, na adresi Park Nikole Hosta 2.
- 39
 Vidjeti, primjerice, sliku iz stalnog postava Pomorskog i povijsnog muzeja Hrvatskog primorja u Rijeci (dalje: PPMHP) N. N., *Rijeka – gradski toranj s franciozefinskom fontanom*, ulje na platnu, oko 1860. (inv. br. PPMHP 121070/KPO-LZ 1271). U istom muzeju sačuvane su i fotografije koje dokumentiraju pojavu fontane u gradskom tkivu (inv. br. PPMHP 103149/KPO-ZPU 14329 i inv. br. PPMHP 100542/KPO-ZPU 325), kao i *Grafički list s Velikom fontanom Franje Josipa I. u Rijeci* (inv. br. PPMHP 122018/KPO-LZ 2793). Za podatke o muzejskoj građi, kao i pomoći pri prikupljanju dosadašnjih saznanja o posjetima cara Franje Josipa I. Rijeci posebnu zahvalnost valja upravitelju Igoru Žicu, knjižničaru PPMHP-a.
- 40
 Progetto di un monumento a F. G. I., JU-51, Svaštice (Miscellanea), br. 28/1/?, kut. 110, Državni arhiv u Rijeci (dalje: DARI).
- 41
 O povezanosti Rijeke i Mađarske više vidjeti u: IGOR ŽIC, *Rijeka i Mađarska, Sušačka revija*, 76 (2011), 139–149.
- 42
 CESARE GARIMBERTI (bilj. 16), 589.

43

Vidjeti DARI: *Pianta giardino (Piazza Ürmény / Verdi), Muro di cinta (Square Francesco Giusep.), Dettaglio della Cinghiera (Square in piazza Ürmény), Dettaglio dei portoni d'ingresso (Square in piazza Ürmény)*, JU-51, br. 2/2, 3, 4, 5 /1975, kut. 98.

44

CESARE GARIMBERTI (bilj. 16), 571. »Alla piazza presso la riva fu eretto un colossale arco di trionfo, lavorato ed ornato con molto buon gusto ...«

45

Izgleda da su na ulazu u grad Krk podignuta četiri susljedna slavoluka čije fotografije nisu zabilježene, ali se u *Diario storico* detaljnije navode natpisi koji su se nalazili na njima odavajući izraze krajnjeg oduševljenja carevim posjetom i bezrezervno iskazane mu odanosti i vjernosti. Više vidjeti: CESARE GARIMBERTI (bilj. 16), 584–585.

46

Vidjeti DARI: *Addobbo per l'arrivo di F. G. I. 1875* (op. a., svečani florealni luk), *Addobbo per l'arrivo di F. G. I. 1875* (op. a., paviljon), *Addobbo per l'arrivo di F. G. I. 1875* (op. a., skice paviljona i njegova položaja), *Arco di trionfo per l'arrivo di F. G. I. 1875* (op. a., nacrti prednje i bočne strane s presjekom unutrašnjosti), *Arco di trionfo per l'arrivo di F. G. I. 1875* (op. a., nacrti, presjek, tlocrt), *Addobbo per l'arrivo di F. G. I. 1875* (op. a., ukrasni stup s orlom), *Addobbo per l'arrivo di F. G. I. 1875* (op. a., ukrasni stup za svečane zastave i carske insignije), *Addobbo per l'arrivo di F. G. I. 1875* (op. a., nosači za zastave s ukrasima i lampionima), *Addobbo per l'arrivo di F. G. I. 1875* (op. a., dekoracija mola – nosači za zastave s ukrasima i lampionima), *Arco di trionfo per l'arrivo di F. G. I. 1875* (op. a., odnos bočnih pilona i suprastrukture), *Addobbo per l'arrivo di F. G. I. 1875* (op. a., nosači zastava i grbova), JU-51, Svaštice (Miscellanea), br. 27/11/1875, kut. 110.

47

DARI: *Arco di trionfo per l'arrivo di F. G. I. 1875* (op. a., nacrti prednje i bočne strane s presjekom unutrašnjosti).

48

DARI: *Arco di trionfo per l'arrivo di F. G. I. 1875* (op. a., nacrti, presjek, tlocrt).

49

Fotografije se nalaze u Pomorskom i povijesnom muzeju Hrvatskog primorja u Rijeci (KPO-ZF 3370, KPO-ZF 3374).

50

CESARE GARIMBERTI (bilj. 16), 198. U radu autor donosi vlastiti prijevod sljedećega izvornog teksta: »La cisterna, che si apre nel centro di essa piazza, era stata trasformata in un elegante basamento a due piani su cui sorgeva il busto dell'Imperatore. Sulla fronte rivolta alla marina era dipinto il grande stemma imperiale austriaco, e, sotto, l'epigrafe: SALVE CESARE / IOMAGGIO INCERO ACCOGLI / DI FEDELITÀ DI AMORE. Sul fianco sinistro (sinistro, per chi entrava sulla piazza procedendo dalla marina) lo stemma delle ducale città di Zara e la scritta: QUESTA TUA CITTÀ / MITE IN PACE IN GUERRA FORTE / SIRE BENIGNO RIMEMBRA. A tergo, cioè sulla fronte rivolta al palazzo arcivescovile, lo stemma del regno di Dalmazia e IL X APRILE MDCCCLXXV / GIORNO D'IMPERITURA ESULTANZA / PASSERÀ AI TARDI NEPOTI. E sul lato destro lo stemma del regno d'Ungheria colle parole: UN POPOLO A TE DEVOTO / PEGNO DELLO AVVENIRE / IL SUO PASSATO T'OFFRE.«

51

Ernesto Jory u svojim opisima istog trga spominje samo piramidu s natpisima. Vidjeti u: ERNESTO JORY (bilj. 9), 58.

52

Povjestni dnevnik (bilj. 10), 29.

53

Grafički prikaz careve biste korišten je i u oglasnom dijelu putopisa *Diario storico* gdje se navodi cijena izdanja i mjesto odakle se ono može naručiti.

54

Povjestni dnevnik (bilj. 10), 135–138.

55

Povjestni dnevnik (bilj. 10), 138.

56

Vidjeti: *Bista cara Franje Josipa I.*, izrađeno u tvornici Gilardi-Bettiza u Splitu, 2. pol. 19. st., lijevano u cementu, 83 × 57 × 30 cm, Muzej grada Splita (MGS 7144). Bista je pokazana na izložbi *Split i Prvi svjetski rat* koju je Muzej grada Splita organizirao u rujnu 2015. godine te reproducirana u izložbenom katalogu. Vidjeti: ELVIRA ŠARIĆ KOSTIĆ, *Split i Prvi svjetski rat*, Split, Muzej grada Splita, 2015., 55. STANKO PIPLOVIĆ (bilj. 25, 2006.), 242.

57

Više o tome: ANTE SAPUNAR, Prva dalmatinska tvornica cementa (Gilardi-Bettiza) i njeni dekorativni proizvodi u arhitekturi Splita, *Kulturna baština*, 11–12 (1981.), 105–111.

58

ANTE SAPUNAR (bilj. 57), 107.

59

Listino dei prezzi (quadrelli colorati, tubi, oggetti decorativi, ecc. ecc.), Prima Fabbrica Dalmata Cemento Portland Gilardi & Bettiza – Spalato, tvornički katalog (Muzej grada Splita, knjižnica, inv. br. 8481).

60

Reanimaciju javnosti za Rosandićev *Spomenik caru Franji Josipu I.* u Trogiru ostvarili su djelatnici Muzeja grada Trogira Maja Maljković Zelalija i Lujana Paraman, u sklopu Međunarodnog dana muzeja 2017. godine i to izložbom na temu uništenih spomenika u Trogiru pod naslovom *Spomenici kojih nema. Nepoželjne krhotine prošlosti*. Spomenik je oštećen i sklonjen 28. listopada 1918. po slomu Austro-Ugarske Monarhije i njegovi ostatci danas su inventarizirani i čuvaju se unutar Arheološke zbirke – lapidarija Muzeja grada Trogira (MGT-1097, MGT-1205). Vidjeti više: LUJANA PARAMAN, *Spomenici kojih nema. Nepoželjne krhotine prošlosti*, Trogir, Muzej grada Trogira, 2017. *Spomenik caru i kralju Franji Josipu I.* u Novom Vinodolskom podignut je u povodu careve smrti 21. studenog 1916. godine. Spomenik nije ostao sačuvan i danas je poznat prema fotografiji iz Arhiva za likovne umjetnosti HAZU. O Valdecovu spomeniku vidjeti više u: ENES QUIEN, *Kipar Rudolf Valdec: život i djelo (1872.–1929.)*, Zagreb, Akademija likovnih umjetnosti, 2015.

61

O historijatu ovog djela saznaje se u korespondenciji između Aleksandra Königa, industrijalca iz Beča i Kamila Hofmanna, kemičara i to prvenstveno u zapisima osječkog slikara i likovnog pedagoga Guida Jenyja. Jenyjeve rukopis naslovljen je *Počeci umjetničkog odgoja i školovanja kipara Ivana Gabrilovića-Meštovića*, a napisao ga je u Zagrebu u listopadu 1944. godine. Kamilo Hofmann bio je blizak Jenyjeve prijatelj i upravo je on najtočnije mogao rastumačiti korespondenciju tih prvih i zaslužnih Meštovićevih promicatelja. Više vidjeti u: STANISLAV MARIJANOVIĆ, Guido Jeny o počecima Ivana Meštovića, *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu*, 35–36 (1991.), 197–226. O ranom razdoblju umjetničkog djelovanja Ivana Meštovića vidjeti: IRENA KRAŠEVAC, *Ivan*

Meštrović i Secesija. Beč – München – Prag. 1900.–1910., Zagreb, Institut za povijest umjetnosti – Fundacija Ivana Meštrovića, 2003.

62

DUŠKO KEČKEMET, *Ivan Rendić: život i djelo*, Supetar, Skupština općine Brač, Savjet za prosvjetu i kulturu Supetar, 1969., 114–116. Tekst je temeljen na pisanoj kiparovoj ostavštini, osobito pismima supruzi Olgi Emiliji Anni Florio ud. Rendić, koja se čuva u Galeriji umjetnina u Splitu.

63

DUŠKO KEČKEMET (bilj. 62), 115.

64

DUŠKO KEČKEMET (bilj. 62), 116.

65

DUŠKO KEČKEMET (bilj. 62), 117. Kečkemet navodi: »Nakon toga kipa izradio je još dva portreta Franje Josipa po istom izvornom modelu: za Zemun i privatno za perivoj nadbiskupa Alačevića.« Nadalje, na stranici 513 donosi: »SPOMENIK CARA FRANJE JOSIPA U ZEMUNU izrađen je u mramoru po gipsanom modelu

što ga je Rendić načinio u Beču 1898. god. 1901. god. izložio je Rendić vjerojatno to već u mramoru izvedeno poprje carevo na Proljetnoj umjetničkoj izložbi Rendić – Medović – Iveković u Zagrebu, iako nije isključeno da se radilo o gipsanom modelu (–a, Sa proljetne umjetničke izložbe u Zagrebu, Nada, 1901, str. 220). U srpnju 1901. god. Rendić je osobno nadgledao postavljanje spomenika u zemunskom mjesnom parku (Spomenik Nj. Veličanstva, *Narodne novine*, 19. VII. 1901; Otkriće spomenika Nj. Veličanstva, *Narodne novine*, 24. VII. 1901.).«

66

Podatke o historijatu djela *Portret Franje Josipa I.* (sadra, v. 86 cm, inv. br. MZ-22) za potrebe ovog teksta ljubazno je ustupila Tihana Boban, kustosica u Gliptoteci HAZU. Brončani portret koji se nalazi u Gliptoteci HAZU inventarnog je broja MZ-801 i dimenzija 83 × 53 × 33 cm.

67

Vidjeti: DUŠKO KEČKEMET, *Katalog Galerije "Ivan Rendić"*, Supetar, Narodna knjižnica u Supetru, 2006.

Summary

Dalibor Prančević

Triumphal Arches and / or Monuments: The Ways of Indicating the Presence of Emperor and King Francis Joseph I in the Public Space of Dalmatia and Kvarner During the Second Half of the 19th Century

The paper focuses on the representative triumphal arches erected as integral parts of the urban scenography during the visit of Emperor Francis Joseph I to Dalmatia and Kvarner in 1875, which are here seen as ephemeral forms in the European architectural and building practice of the 19th century. This topic has not been previously covered by art historians, so most of the material is here published and interpreted for the first time. A particularly important source for this art historical study has been the *Album svjetlopisni s' opisovanjem putovanja Nj. Vel. Cesara Kralja Frane Josipa I. kroz Dalmaciju godine 1875* [Photographic album with a description of His Majesty Emperor and King Francis Joseph I's tour through Dalmatia in 1875], published in Zadar in 1876. Its authors are Nikola Andrović and Josip Marko Goldstein. The album consists of 24 large photographs with accompanying descriptive texts in Croatian, German, and Italian, and is basically considered to be the first extensive separate photo report. Owing to this valuable source, it has been possible to observe the ways in which Dalmatia, as an economically, educationally, culturally and medically marginalized and extremely underdeveloped region, welcomed Francis Joseph I in its towns and numerous villages on the coast and in the hinterland. An equally important source for the topic has been the *Povjestni dnevnik o putovanju Nj. C. i Kr. Ap. Vel.*

Franja Josipa I. Cara Austrije, Kralja Ugarske itd. itd. itd. po Kraljevini Dalmaciji u mjesecima Travnja i Svibnja 1875. [A historical diary of the tour of His Majesty Emperor and King Francis Joseph I, Emperor of Austria, King of Hungary etc. etc. etc. through the Kingdom of Dalmatia in the months of April and May 1875]. The diary was issued in Zadar in 1878, in Croatian, by the publishers and printers Vitaliani and Janković, with no author indicated.

In fact, it is a translation and revised version of a more extensive edition issued by the same publisher in the previous year, in Italian, under the title *Diario storico del viaggio di S. M. I. e R. Ap. Francesco Giuseppe I. Imperatore d'Austria, Re d'Ungheria ecc. ecc. a Trieste, Gorizia, Venezia, in Istria, in Dalmazia ed a Fiume nei mesi di Aprile e Maggio del 1875.* The Italian version indicates Cesare Garimberti as its author and, unlike the Croatian one, covers the Emperor's tour in full: his leaving Vienna and travelling through Trieste, Gorizia, Venice, and Istria, his stay in Dalmatia, and his return to Vienna via Kvarner and Rijeka. Another extremely valuable and interesting source has been the travelogue *Viaggio di S. M. I. e R. Ap. Francesco Giuseppe I. ossia dal 1. Aprile al 15 Maggio*, published by Ernesto Jory in Gorizia in 1875. In these sources, one can discern two basic types of ceremonial triumphal arches: the triumphal arches of

“architectural” provenance such as were erected in larger cities and towns, and the “floral” ones, which were more modestly structured and mostly made of evergreen and other ornamental plants, with appropriate inscriptions and state insignia. The architectural type of triumphal arches can be further divided into two groups: the more robust triumphal arches of clear Roman provenance, to which the Zadar and Split examples belong, and the thinner, three-arched ones, which include the examples from Dubrovnik and Kotor. It can be argued that the formal source of both groups is the repository of constructions from the Roman antiquity, which was a consequence of the renewed interest in the past and the neoclassical revival in the 19th century. The sources preserved

at the State Archives in Rijeka complement our knowledge of the structure of these triumphal arches and the materials from which they were made.

Furthermore, the author has considered the emergence of monuments showing the Emperor, primarily his busts in public space, which could be generic factory articles (the Portland cement factory Gilardi-Bettiza in Split) or works of art by renowned authors (Ivan Rendić), and also commented on portrait busts used as illustrative additions to travelogues.

Keywords: Francis Joseph I, Kingdom of Dalmatia, Rijeka, triumphal arches, busts, Andrović and Goldstein, Cesare Garimberti, Ernesto Jory